

O'ZBEKSTON TOG'LARIDA EKOLOGIK HOLAT O'ZGARISHI

Husanov Jasur

13 maktabning Oliy toifali geografiya o'qituvchisi

Otabek Haqberdiyev

Jizzax Davlat Pedagogik universiteti 4 kurs Geografiya va IBA yo'nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tog' relyefida rivojlanadigan biotik (tirik organizmlar) va abiotik (iqlim, tuproq, suv) omillarining o'zgarishi, Tog'li hududda balandlik koeffitsienti atrof-muhit sharoitlari, ayniqsa haroratning gradyanini hosil bo'lishi, Baland tog'larda ko'tarilayotganda harorat pasayashi va bu mavjud o'simlik va hayvonot dunyosiga ta'sir qilishi haqidagi ma'lumot tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ekologiya, tog'lik, mavsumiy o'rmonlar, mo'tadil, balandlik, flora, arktik tundra.

Boshqa tomondan, tog'lar shamolning ko'tarilishi va namlikning kondensatsiyalanishini keltirib chiqaradigan, yomg'ir yog'diradigan tabiiy to'siqlardir. Xuddi shu tarzda, nishablarning yo'nalishi quyosh nurlanishiga ta'sir qiladi. Bu elementlarning barchasi tog'larda o'rnatilgan o'rmon yoki o'rmonlardan to tog'li tundragacha bo'lgan ekotizimlar qatoriga ta'sir qiladi. Baland tog'larda ekotizimlar ketma-ketligi kenglik o'zgarishi tufayli yuzaga keladiganlarga o'xshash bo'lib, balandlikning funktsiyasidir.

Tropik mintaqalarda balandlik gradiyentida eng keng tarqalgan tog' ekotizimlari tog' etaklaridagi mavsumiy o'rmonlar bo'lib, undan keyin balandlikdagi bulutli o'rmonlar. Keyinchalik, sovuq butalar va o'tloqlar daraxtlar, sovuq cho'llar va nihoyat abadiy qor chegarasidan tashqarida paydo bo'ladi. Ikkala mo'tadil va sovuq zonalarda balandlik ketma-ketligi mo'tadil bargli o'rmon, subalpin ignabargli o'rmon, tog tundrasi va doimiy qorning tog'li ekotizimlaridan kelib chiqadi.

Tog' ekotizimining xususiyatlari. Tog' ekotizimlarini jismoniy qo'llab-quvvatlashi sifatida ularning xususiyatlariga va ularning tarqalishiga ta'sir qiluvchi bir qator elementlarni belgilaydi. Balandlik va harorat .Baland tog ' ko'tarilayotganda atrof-muhit harorati pasayadi, bu vertikal termal gradient deb ataladi. Mo'tadil zonadagi tog'larda harorat har 155 m balandlikda 1° S pasayadi va tropik zonada, quyosh nurlari yuqori bo'lganida, har 180 m balandlikda 1° S pasayadi. Issiqlik gradiyentidagi bu farqlarga atmosferaning mo'tadil va sovuq kengliklarga qaraganda tropik mintaqalarda qalinroq bo'lishi ham ta'sir qiladi. Bu tog ' ekotizimlarining balandlik gradyanida tarqalishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Balandlik natijasida hosil bo'lgan iqlim sharoiti tog'ning quyi va o'rta sathlarida o'rmonlar va yuqori qismlarida siyrak, otsu yoki buta o'simliklari borligini

aniqlaydi. Daraxtlar chegarasi. Harorat va suvning pasayishi tog'larda daraxtlar rivojlanmaydigan balandlik chegarasini belgilaydi. Shunday qilib, u erdan hozirgi ekotizimlar butalar yoki o'tloqlar bo'ladi. Kenglik oshgani sayin bu chegara pastroq bo'ladi, ya'ni shimolga yoki janubga. Tropik zonalarda bu chegara dengiz sathidan 3500 dan 4000 metrgacha ko'tariladi. Orografik yomg'ir. Muayyan balandlikdagi tog', u bilan to'qnashganda ko'tariladigan havo oqimlarining aylanishi uchun jismoniy to'siqni anglatadi. Ushbu sirt oqimlari iliq va namlik bilan to'ldirilgan, ayniqsa ular okean massalari ustida harakatlansa.

Ular tog'lar bilan to'qnashganda va ko'tarilayotganda havo massalari soviydi va namlik quyushib bulutlar va yog'ingarchiliklarga aylanadi. Nishab yo'nalishining ta'siri. Tog' ekotizimlarida qiyalik effekti mavjud, ya'ni qiyaliklarning Quyoshga yo'naltirilganligi. Shu tarzda tog'ning yuzlari kunning turli vaqtlarida quyosh nurlanishini oladi, bu ta'sir qiladi mavjud o'simlik turi.

Xuddi shunday, dengiz qirg'og'iga parallel bo'lgan tog' tizmasidagi ikkita yonbag'ir o'rtasida namlik farqlari mavjud. Buning sababi shamollar olib boradigan dengizdan namlik shamol tomonga qarab (shamolga qaragan holda) saqlanib qoladi. Yalang'och nishab (qarama-qarshi tomon) tog'ni engib o'tgan va namlikning ko'p qismini yo'qotgan shamollarni qabul qiladi. Quyosh nurlanishi. Baland tog'larda atmosfera unchalik zich emas, bu quyosh nurlanishining, ayniqsa ultrabinafsha nurlarining ko'payish imkoniyatini beradi. Ushbu nurlanish tirik to'qimalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun o'simliklar va hayvonlar uni oldini olish strategiyasini talab qiladi. Ko'plab baland tog'li o'simliklarda mayda, qattiq barglar, mo'l-ko'l o'simtalar yoki maxsus pigmentlar mavjud.

Tortish kuchining ta'siri. Tog'larning ta'siri tortishish omilidir, chunki o'simliklar keskin qiyaliklarda tortishish kuchini qoplashi kerak. Xuddi shu tarzda, tortishish kuchi yomg'ir suvi oqimiga, infiltratsiyaga va suv mavjudligiga ta'sir qiladi, bu esa mavjud o'simlik turini sharoitga keltiradi. Tog'larning ekotizimlari ketma-ketligi. Baland tog'da, asosan, harorat va namlikka qarab, poydevordan tepaga qadar ekotizimlarning o'zgarishi mavjud. Yerning ekvatori va Yerning qutblari o'rtasida sodir bo'ladigan narsalarga o'xshash narsa, bu erda o'simliklarning kenglik o'zgarishi hosil bo'ladi. Yuqori mo'tadil va sovuq tog' : Mo'tadil va sovuq zonalarda tog'larda mo'tadil kengliklarga o'xshash pastki qismlarida bargli mo'tadil o'rmonlar uchraydi. Baland balandliklardan keyin subpolar kengliklarida boreal taygaga o'xshash subalpli ignabargli o'rmon keladi. Va nihoyat, yuqori balandliklarda, arktik tundraga o'xshash alp tundrasi paydo bo'ladi va keyin abadiy qor zonasi paydo bo'ladi. Baland tropik tog' : Tropik tog' masalasida tog' ekotizimlari ketma-ketligi pastki qismlarida joylashgan

tropik o'rmonlarning turlarini o'z ichiga oladi. Keyinchalik, balandroq balandlikda, alp tundrasiga o'xshash o'tloqlar va nihoyat abadiy qor zonasi.

Meksikaning Syerra-Madrddagi tog'lari tog'li va kenglikdagi ekotizimlar ketma-ketligi o'rtasidagi muvofiqlikning yaxshi namunasi. Buning sababi shundaki, ular mo'tadil va tropik zonalar orasidagi o'tish davridir. Ularda tropik o'rmonning tog'li ekotizimlari quyi qismlarda va keyinchalik iqlimli va tropik angiospermlarning aralashgan o'rmonlarida uchraydi. Balandroqda ignabargli o'rmonlar, keyin tog 'tundrasi va nihoyat abadiy qor bor.

Flora: Tog'li ekotizimlardagi flora, ularning rivojlanish balandligiga qarab juda o'zgaruvchan. Tropik tog' ekotizimlari: Bargli yoki yarim bargli o'rmonlar tropik And tog'larida tog 'etaklarida va pastki yon bag'irlarida uchraydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. – Т., 1991.
2. Шодиметов Ю. Ижтимоий экологияга кириш: Дарслик. – Т., 1994.
3. Тўхтаев А., Хайдарова Х., Сидиқов Ю. Экология алифбоси. – Т., 2004
4. Турсунов Х. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. – Т., 1997
5. Усмонов М.Б. ва бошқ. Экология ҳуқуқи: Дарслик. – Т., 2001.